

Ба Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-004-и
назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17)

ТАҚРИЗИ

муқарризи аввал, доктори илмҳои географӣ, профессор Муҳаббатов Холназар Муҳаббатович ба диссертатсияи Маҳмудов Баҳриддин Нуриддинович дар мавзӯи “Такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои об дар минтақа (дар мисоли ҷанубу шарқи Тоҷикистон)”, барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05-Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ: иқтисодиёти истифодаи табиат.

Диссертатсияи Маҳмудов Б.Н. ба яке аз масъалаҳои барои Тоҷикистон ниҳоят зарур, яъне ба истифодабарии захираҳои об дар қисмати ҷанубу шарқи кишвар бахшида шудааст. Тоҷикистон дар сарғаҳи ташаккули баҳои обҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, бештар аз 64% захираҳои об, маҳз аз ҳудуди он ҷорӣ мешаванд. Бо вуҷуди ин, захираҳои об дар минтақаю ноҳияҳои мамлакат баробар тақсим нашудаанд, ки он дар бисёр ҳолат мушкилиҳои зиёдеро ба пеш меоранд. Аз тарафи дигар ҳоло имконият ва тарзу усулҳои истифодаи захираҳои оби кишвар вобаста ба талабот дар шароити имрӯза бо таваҷҷӯҳ ба баъзе тағйиротҳои солҳои охир ба таври васеъ ва ҷурра омӯхта нашудааст. Инчунин мувофиқи концепсияи рушди босубот усулҳои истифодаи захираҳои об бо назардошти истифодаи васеи технологияҳои нав дар шароити муосири мамлакат тадқиқоти бисёр самаранокро талаб менамояд.

Дар диссертатсия ба масъалаи оқилона ва самаранок истифодабарии захираҳои об, тавсияҳо ҷиҳати инкишофи концепсияи рушди устувор дар соҳаи об, амалигардонии механизмҳои идоракунии, сармоягузорию муносибатҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи об ва ба дигар масъалаҳои муҳими соҳа диққати ҷиддӣ дода шудааст, ки ин бори дигар аз муҳимияти тадқиқот гувоҳӣ медиҳад.

Дар рисолаи илмӣ мақсад ва вазифаҳои тадқиқот хеле хуб баён шудаанд. Муаллифи рисола дар давоми тадқиқоти худ ба чунин натиҷаҳои илмӣ ноил гаштааст:

-Ҷанбаҳои назариявии концепсияи рушди босубот чун равиши системавии истифодаи устувори тамоми захираҳои ҳаётан муҳим, аз ҷумла об асоснок карда шудааст, ки тадқиқи он дар раванди истифодаи оқилонаи захираҳои оби минтақа метавонад ба самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ таъсири мусбӣ дошта бошад;

-принсипҳои асосии истифодаи оқилона ва идоракунии захираҳои обӣ бо таваҷҷӯҳ ва афзалиятҳои асосии консепсияи рушди устувор дар заминаи тақвияти функсияи танзимкунандаи давлат чихати тадқиқи механизми иқтисодии истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ таҳия шудааст, ки ба тақмили низоми худмаблағгузори татқиқи иншооти истифодаи об нигаронида шудааст;

- алгоритми мониторинги истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об дар соҳаҳои хоҷагии халқ пешниҳод карда шудааст, ки нишондиҳандаҳои маҳсулнокии он ба ташҳиси сифати обҳои ба мақсадҳои гуногун масрафшаванда (истеъмоли, истеҳсоли), ташҳиси сифати тақсимоти об (таъминоти аҳоли, соҳаҳои иқтисодӣ, иншоотҳо) нигаронида шудаанд ва таъсири об ба саломатии аҳоли, сифати партовҳо, каналҳои тақсимоти об дар соҳаи кишоварзӣ ва амсоли онро низ фаро мегирад;

- бо назардошти таҳлили муқоисавии вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва географии минтақаҳои кишвар арзёбии ҳамаҷонибаи ҳолат ва тамоюлҳои истифодаи захираҳои об дар соҳаи кишоварзии минтақа анҷом дода шудааст, ки он имконият дод мушкилоти эндогенӣ ва экзогенӣ истифодаи оқилонаи об, ки ба принсипҳои рушди устувор мухолифанд, муайян карда шаванд;

- модели иқтисодӣ ва риёзии муайян кардани дараҷаи аҳамияти омилҳои инфиродӣ дар асоси пешниҳод ва асоснок намудани шаш гурӯҳи фарзияҳо мусоҳиба шудааст, ки ҳамбастагии муназзами омилҳои иқтисодӣ ва фарҳангиро дар раванди истифодаи захираҳои обӣ ба таваҷҷӯҳ ва афзалияти тақмили механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии ҷараёнҳои сармоягузорӣ чихати татқиқи иншоотҳои обёрӣ ва рушди устувори бахши обтаъминкунӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона шудааст, инъикос менамояд;

- самтҳои тақмили механизми танзими давлатии истифодаи самараноки захираҳои об дар соҳаи кишоварзии минтақа дар асоси тақмил додани механизми истифодаи пулакии захираҳои об ва баланд бардоштани сатҳи ҳолибияти сармоягузори хоҷагии об пешниҳод шудаанд.

Асоснокии дараҷаи тадқиқоти диссертатсия дар заминаи маводҳои дар муддати тӯлонӣ бадастовардаи муаллиф ва аз назари илмию танқидӣ баҳо додан ба баъзе самту равию адабиётҳои ба ин соҳа дахлдор (маҳсусан, адабиётҳои хориҷӣ) равона карда шудааст. Натиҷаи тадқиқотҳои дар ин муддат бадастоварда аз назари илмӣ ва амалӣ пурра санҷида шудаанд. Натиҷаҳои ҳосилшуда бо ҳам дар алоқаманди буда, пешниҳодҳои амалӣ бошанд бо далелҳои илмӣ ва назариявӣ пурра гардидаанд. Инчунин тавсияҳои илмию амалии муаллиф ба тақмили механизми танзими истифодаи оқилона, ҳифз ва беҳбудии вазъи экологии захираҳои обӣ дар шароити мамлакат ва минтақа равона шудаанд.

Бояд қайд кард, ки натиҷаҳои илмии рисола як саҳми муҳиме дар инкишофи илми иқтисодиёт ва география оид ба масъалаҳои истифодаи самаранок ва ҳифзи манбаъҳои об дар микёси мамлакат ва берун аз он мебошанд.

Мазмуну мӯхтавои диссертатсия дар муқаддима, се боб ва хулосаи он дода шудааст. Мақсад ва вазифаҳои дар назди худ гузоштаро муаллифи диссертатсия Маҳмудов Баҳриддин бо самимият иҷро намудааст ва ҳуди диссертатсия бошад ба ҳама талаботҳои илми муосир пурра ҷавобгӯй мебошад.

Дар муқаддима муҳимияти тадқиқот асоснок карда шуда, дар он дараҷаи омӯзиши проблемҳои мазкур, мақсаду вазифаҳои тадқиқот, навгониҳои илмӣ ва аҳамияти амалии кор, инчунин муқаррароти асосии тадқиқот барои дифоъ пешниҳод шудааст.

Дар БОБИ АВВАЛ “Асосҳои назариявӣю методологии инкишофи консепсияи рушди босубот дар соҳаи идоракунии захираҳои обӣ”, муаллифи диссертатсия назари олимону мутахассисонро оид ба ҷанбаҳои назаривӣ ва методологии тадқиқоти консепсияи рушди босубот таҳлил намудааст.

Консепсияи рушди босубот, ин яке аз стратегияҳои муҳими замони муосир ба ҳисоб меравад ва ҳалли ҳамагуна мушкилоти ҷомеаи ҷаҳониро, ки ба истифодаи оқилона ва тақсимоли одилонаи захираҳои алоқаманд доништа мешаванд, дастгирӣ менамояд. Муаллифи диссертатсия дуруст қайд кардааст, ки консепсияи рушди босубот дар пояи се қоида асос меёбад:

1) таъмини алоқамандии иқтисод ва экология, яъне дастёбии дараҷаи рушде, ки таъсири манфии одамонро дар натиҷаи фаъолияти истеҳсоли ӯ дигар намуди фаъолияти иқтисодӣ ба муҳити зист, коҳиш медиҳанд;

2) таъмини алоқамандии соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт аз рӯи меъёрҳои гуманитарӣ, ки маънии истифодаи самараноки захираҳои табииро дар назар дорад ва рушди иқтисодиро ба манфиати наслҳои имрӯзу фардо таъмин менамояд;

3) ҳалли вазифаҳои алоқаманд ба рушд дар асоси принсипҳои барқароршавии захираҳои ҳаётан муҳим, мисли об, қабати ҳосилхези замин, манбаъҳои сӯзишворӣ ва амсоли он.

Дар ин боб, муаллиф дар баробари муайян намудани ҷанбаҳои назариявӣ, боз диққати асосиро ба масъалаи қонуният ва фишангҳои иқтисодии идоракунии захираҳои об медиҳад. Аз рӯи меъёрҳои мавҷудаи байналмилалӣ ҳолати истифодабарии обҳои сарҳадӣ ва ҳамкориҳои иқтисодиро ҳангоми обистифодабарӣ хело хуб таҳлил намудааст. Дар ҷойи дигар муаллиф ишора намудааст, ки дар шароити мутобиқшавии обӣ ба иқтисодиёти бозорӣ, гузаронидани як қатор ислоҳоти институтсионалӣ

бевосита, ҳам дар низоми обистифодабарии хоҷагии обӣ ва ҳам дар маҷмӯи низоми обистифодабарӣ зарур аст.

БОБИ ДУЮМ “Таҳлили вазъият ва баҳогузориҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон” ном дорад. Бахши аввали боб ба таҳлили вазъии кунунии захираҳои обӣ дар минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар ин бахш дуруст қайд шудааст, ки суръати баланди афзоиши аҳоли ва дар ин асно зиёдшавии ҳаҷми талаботи аҳоли ба маҳсулоти озукаворӣ, инчунин маҳдудияти заминҳои қорами обӣ, истифодабарии оқилонаи заминҳои қорами кишоварзӣ, пеш аз ҳама сатҳи зарурии таъминотро бо захираҳои об, тақозо менамояд. Вале ба хотири он, ки бисёр мушкилотҳои минтақавӣ дар кишвар оид ба истифодаи об қариб яқхелаанд, бинобар ин муаллиф қарор додааст, ки ин масъаларо дар сатҳи умумии мамлакат дида барояд. Таҳлили маълумоти омӯрӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар соли 2019 нисбати соли 2013 майдони заминҳои дорои аҳамияти кишоварзӣ, дар ҳама категорияи хоҷагиҳои кишоварзӣ афзоиш ёфтааст. Беҳатарии обию озукаворӣ дар кишвар бо истифодаи самараноки захираҳои обӣ зич алоқаманд аст, зеро захираҳои обӣ натавонанд унсури асосии маводи хуроқа, балки манбаъи ҳаёт, сарчашмаи муҳими зиндагӣ мебошанд.

Аз тарафи дигар муаллиф ҷой доштани мушкилотҳои таъмини обро дар минтақаҳои мамлакат ишора намудааст. Бештари ин мушкилиҳоро ба тағйирёбии иқлим нисбат додааст, масалан, баланд шудани сатҳи дарёи Панҷ ва боришоти пай дар пай, ки боиси хисороти хело зиёд ба хоҷагиҳои вилояти Хатлон гардид. Барои пешгирии чунин офатҳои табиӣ муаллиф баъзе пешниҳодҳои худро номбар намудааст.

Дар ҷойи дигар дуруст қайд намудааст, ки бисёр мушкилотҳои нарасидани об бо истифодаи ғайрисамараноки замин вобаста мебошад. Ҳоло дар Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ таъминоти замин аз 2,5 то 4 маротиба камтар мебошад. Аз рӯи таҳлилҳо дар давраи солҳои 2000-2019 масоҳати заминҳои обёришаванда дар кишвар 5% ва аҳолии мамлакат бошад 25,5% афзоиш ёфтааст. Яъне бо чунин суръати афзоиши аҳоли солҳои 2021 - 2022 масоҳати заминҳои қорами обёришаванда ба ҳар як сари аҳоли то 0,05 га коҳиш меёбанд.

Дар ҷойи дигар муаллиф дар рисола қайд намудааст, ки бо гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва тағйир ёфтани муносибатҳои бозоргонӣ моликиятдорӣ, мақомоти давлатӣ дастгирии соҳаи кишоварзӣ ва алалхусус ташкилотҳои мелиоративиро ба таври назаррас коҳиш додааст. Ин маънои кам шудани маблағгузориҳо аз буҷаи давлат, барои сохтмон ва барқарорсозии системаҳои мелиоративӣ, нигоҳдорӣ ва таъмири онҳоро дорад.

Ҳолати санитарии гигиеники истифодаи об дар минтақа низ он қадар хуб нест, аксари аҳоли (70%) маҷбур аст, ки аз сатҳи рӯдхонаҳо ва обҳои

зеризаминӣ барои эҳтиёҷоти рӯзгор истифода баранд, бинобар ин дар минтақа сатҳи баланди беморихои сироятии рӯда ва меъда ба қайд ирифта шудааст. Барои бартараф намудани ин мушкилотҳо муаллифи диссертатсия ба ҳадафҳои рушди устувор таъя намуда як қатор тақлифоти зарурӣ ва мушаххасро пешниҳод намудааст.

БОБИ СЕЮМ “Самтҳои афзалиятноки инкишофи консепсияи рушди босубот дар соҳаи истифодабарии захираҳои оби минтақаҳои ҷанубу шарқи Тоҷикистон” ном дорад.

Дар ин боб муаллифи рисола нисбати фонди оби Тоҷикистон дуруст гуфтааст, ки он системаи муррақаб ва дарҳам барҳамест, ки ояндабинии аниқи он ва ташкили низоми ягонаи истифодаи оқилонаи ин захираи муҳим, пайваста мушкили ба бор меорад. Аз ин хотир мавҷудияти ин гуна мушкилиҳо, зарурати объективии эҷоди механизми иқтисодии самарабахши идоракунии захираҳои обиро, дар шароити минтақаҳои мамлакат тақозо менамояд. Ҳоло зарурияти ташкил ва амалигардонии механизми наву мукамалгардонидаи идоракунии ҷараёни истифодаи захираҳои обӣ натавонанд дар минтақаи ҷанубу шарқӣ, балки дар қаламрави мамлакат ба вуҷуд омадааст. Низоми ташаккулёфтаи усулҳои иқтисодии идоракунӣ, мустақилияти идоракунӣ, ташкили истехсолот ва иҷрои ӯҳдадорихои шартномавиро таъмин мекунад. Шаклҳои нави ташкили идоракунии об дар соҳаи захираҳои обӣ ин ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, шарикӣ об, ширкатҳои идоракунӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ғайра мебошанд.

Дар ҷойи дигар муаллифи диссертатсия хело хуб қайд намудааст, ки захираҳои обӣ дар ҳама ҳолатҳои истифодабарӣ бояд арзиши иқтисодӣ дошта бошанд ва ҳамчун моли иқтисодӣ эътироф гардида нисбати онҳо муносибатҳои арзишманди бозорӣ ташкил карда шаванд. Тадбиқи нагардидани ҷорабиниҳои гуногуни мелиоративӣ ва афзоиши сарбории антропогенӣ ба экосистема бо фаъолияти иқтисодии истифодаи заминҳои обёришаванда алоқаманд буда, метавонанд проблемҳои манфиеро ба мийён оранд, ки боиси бад шудани сифати замин ва об (ифлосшавии хок ва захираҳои обӣ аз ҳисоби истифодаи барзиёди минералҳо), низ гарданд.

Дар боби мазкур хангоми таҳлили фаъолияти сармоягузорӣ қайд карда мешавад, ки он барои бартараф намудани мушкилиҳои алоқаманд бо нигоҳдории захираҳои обӣ ва ташкили механизми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ нақши калон мебозад. Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон сармоягузорӣ ба мелиоратсия аз ҷониби субъектҳои бозор – истехсолкунандагони мустақил, соҳибони замин ва инчунин давлат ҷудо карда мешавад. Муаллиф дар мисоли Нидерландия овардааст, ки вобаста ба тадбиқи талаботҳои барномаи танзими заминҳои қорам 65% хароҷотҳои обёрӣ аз ҷониби давлат ва боқимонда 35 %-и он аз ҷониби фермерҳо ба муҳлати 30

сол пардохт карда мешавад. Вай дар мисоли заминҳои хушки минтақаи чанубу шарқи Тоҷикистон овардааст, ки бояд бо об таъмин карда шаванд. Бо вучуди он, ки ин масъала маблағи калонро талаб мекунад, вале дар оянда метавонад ба сарчашмаи даромад табдил ёфта, дар ҳалли масъалаи инкишофи консепсияи рушди босубот мусоидат намояд.

Хулоса ва пешниҳодҳои муаллиф нишон медиҳанд, ки ҳангоми тадқиқи консепсияи рушди босубот ва сатҳи баланди илоракунӣ, мавҷудияти нобаробарии истифодаи захираҳои обӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар баргараф карда шуда, минбаъд имконияти ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ муносиб (яъне рушди кишоварзӣ, моҳипарварӣ, инкишофи хоҷагии ҷангал, туризм ва ғайра) таъмин хоҳад гашт.

Муаллифи диссертатсия мазмуни корҳои тадқиқотӣ ва хулосаю пешниҳодҳои худро дар 20 мақолаи илмӣ аз он ҷумла 4 мақола дар нашрияҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расонидааст.

Мувофиқаи автореферат ба мазмуни диссертатсия ва маводи дар он нашршуда, мазмуни асосии диссертатсияро инъикос менамояд.

Дар диссертатсия якчанд эродҳо ба назар мерасанд, ки онҳо чунинанд:

1. Аввалан ин, ки дар диссертатсия мушкилоти эндогенӣ ва экзогенӣ таҳлили худро наёфтааст.
2. Дар боби якум, ҳангоми таҳлили моҳият ва заминаҳои инкишофи консепсияи рушди босубот бештар ба масъалаҳои умумӣ дахл намуда, мисолҳо оид ба истифодаи захираҳои об кам ба назар мерасанд.
3. Дар саҳифаи 80, диаграммаи категорияҳои истифодабарандагони замин дар Тоҷикистон (соли 2019) оварда шудааст, вале бо сабаби якхелагии аломатҳои шартӣ фарқ намудани категорияҳои мазкур хело мушкил аст.
4. Диссертатсия бо забони хело хуби адабӣ навишта шудааст, вале дар баъзе ҳолат ҷумлаҳои мураккаби тӯлонӣ дучор меоянд, ки мазмуни онро каме коҳиш медиҳанд.
5. Дар диссертатсия аз олимони ватанию хориҷӣ иқтибосҳои зиёд оварда шудаанд, ки ин хеле хуб аст, вале баъзеи ин иқтибосҳо бештар аз 0,5 саҳифаро ишғол намудаанд.

Дар маҷмӯъ ин эродхо мазмун ва арзиши баланди илмии диссертатсияро коста нагардонида, хусусияти ҷузъи доранд ва танҳо ба хотири беҳбудии қор дар оянда пешниҳод шудаанд.

Қори диссертатсионии Маҳмудов Баҳриддин Нуриддинович дар мавзӯи “Такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои об дар минтақа (дар мисоли ҷанубу шарқи Тоҷикистон)”, қори муस्ताқили илмӣ ба ҳисоб меравад. Муҳимияти ин мавзӯъ, нағгонӣ, мақсад, вазифа ва хулосаи он дар сатҳи баланд баён гардида ҷавобгӯи ҳама талаботҳои илмӣ мебошад ва муаллифи диссертатсия барои ноил шудан ба унвони номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05- Иқтисодиёти идоракунии хоҷагии халқ: иқтисодиёти истифодаи табиат, арзанда мебошад.

Доктори илмҳои географӣ, профессори
кафедраи туризм ва методикаи таълими
географияи Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Х. М. Муҳаббатов

Имзои д.и.г.профессор Муҳаббатов Х.М-ро тасдиқ мекунам.

Сардори шуъбаи кадрҳо ва қорҳои
маҳсуси ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Д. Назаров.